

TÜRKMEN TÜRKÇESİNİN ERSARI AĞZINDA UZUN VE KISA ÜNLÜLERİN KULLANIM ÖZELLİKLERİ *

A. ANNANUROV

Çeviren: Melek ERDEM **

Özet

Türkmen Türkçesinin Ersarı ağzında uzun ve kısa ünlülerin kullanımı aslında şimdiki Türkmen Türkçesinin standart türündeki gibidir. Ancak standart türde bazı sözlerde önemini kaybeden asli uzunluklar bu ağızda korunmuştur. Bundan başka da Ersarı ağzı bir ünsüzün düşmesi neticesinde meydana gelen ikincil uzunluklar açısından da zengindir.

Anahtar kelimeler: Ersarı ağzı, Türkmen Türkçesi, ses bilgisi, uzun ünlüler.

Astract

Uses of long vowels and short vowels in Ersarı dialect of Turkmen Turkish is similar those of standard modern Turkmen Turkish. However long vowels which are invisible in standard Turkmen Turkish are protected in Ersarı dialect. Similarly, Ersarı dialect has got a lot of seconder long vowels which are exposed in result of disappearing conson.

Key words: The dialect of Ersarı, Turkmen Turkish, phonetics, long vowels.

I.

Ersarı ağzındaki uzun ve kısa ünlüler kullanılış bakımından aslında şimdiki Türkmen standart türündeki gibidir. Ancak standart türde kısa ünlüyle söylenen sözlerin Ersarı ağzında uzun ünlü ve tersine standart türde uzun ünlüyle kullanılan sözlerin Ersarı ağzında kısa ünlü ile kullanılış durumuna rastlamak da mümkündür. Bu açıdan bakıldığında standart türde kısa söylenen /a/ ünlüsünün uzun söylenmesi Ersarı ağzında ayrıca dikkat çekicidir:

* Annanurov, A, "Türkmen Dilinin Ārsarı Dialektinde Uzun ve Gısga Çekimlerinin Ulanılış Ayratınlıkları". *Trudı İnstituta Yazıkoznaniya, Dil Bilimi Institutının İşleri, IV* goyberiliş, Aşgabat 1962, 207-214.

** Doç. Dr.

Ersarı Ağzı	Standart Tür
<i>na:s</i>	<i>nas</i>
<i>a:za:t</i>	<i>azāt</i>
<i>a:za:r</i>	<i>azār</i>
<i>a:za:p</i>	<i>azāp</i>
<i>a:ya:n</i>	<i>ayan</i>
<i>arka:yın</i>	<i>arkayın</i>
<i>ara:k</i>	<i>arak</i>

Bu durumu Türkmen Türkçesinin diğer bazı ağızlarında da görmek mümkündür:

a:za:t, a:za:r, a:za:p (Yomut)

arka:yın, a:ylan- (Salır)

na:s, ara:k, ta:ypı (Sarık)

ga:ya, ta:ni:- (Gökleñ)

Ersarı ve diğer bazı ağızlarda uzun ünlüyle söylenen bazı sözler Tacikçede buna yakın bir uzunlukla kullanılmaktadır:

baho (baha), nos (nas), ozod (aza:t), ozor (azar), azob (aza:p), oşno (a:şna)

Bu durum göz önünde tutulduğunda bu sözlerin Ersarı ve diğer bazı ağızlara değişmeden geçtiği görülür. Ancak Türkmen standart türüne geçtiğinde kendi özel fonetik kanunlarına uygun bir şekilde değişerek aslında uzun söylenen ünlüler kısa ünlülere dönüştürülür.

Ersarı ağzında /a/ ünlüsünün uzun telaffuz edilmesi bazı morfolojik unsurlarla da ilişkili olabilmektedir:

*Barsañ **bolsa:n**, size beremiz yo:k diyo:r.*

*Ata, yo:la na:rva:n **gura:lı** diyo:r.*

Ersarı ağzında bunun tersine olan duruma da rast gelinmektedir, yani standart türde uzun telaffuz edilen /a/ sesi bazı sözlerde kısa söylenmektedir:

Ersarı Ağzı	Standart Tür
<i>hal</i>	<i>ha:l</i>
<i>tarnav</i>	<i>terna:v</i>
<i>adalatlı</i>	<i>ada:latlı</i>
<i>makala,</i>	<i>maka:la</i>
<i>hayat / haya:t</i>	<i>ha:yat</i>
<i>asa:san</i>	<i>esa:sa:n</i>
<i>alaça</i>	<i>a:laça</i>

Standart türden farklı olan bu gibi özellikleri diğer bazı ağızlarda da görmek mümkündür:

may (ma:y), *ayna* (a:yna) (Yomut, Gökleñ, Salır, Nohur)

adalat (ada:lat), *makala* (maka:la), *parasatlı* (para:satlı), *tafavut* (tapa:vut), *samavar* (sema:var), *halı* (ha:lı) (Yomut)

aya (eliñ a:yası), *hal* (ha:l) (Gökleñ)

az (a:z), *ay* (a:y), *gaz* (ga:z), *cay* (ca:y) (Nohur)

Verilen örneklerdeki bazı sözler Arap, Fars, Tacik dillerinden geçen sözler olup sözü edilen ünlü aslında uzun ünlüdür:

hol (ha:l), *tarnov* (terna:v), *adolat* (ada:lat), *makola* (maka:la), *asos* (esa:s) (Tacikçe)

Görüldüğü üzere, bu sözler standart türe ve Teke ağzına olduğu şekliyle geçmiş olsa da Ersarı ve diğer bazı ağızlara geçtiğinde uzun ünlü kısa ünlüye dönüşmüştür. Genel olarak ele alındığında bu gibi sözlerde uzun ve kısa telaffuz edilmesi bakımından ortaya çıkan özelliklerin esas sebebi bir taraftan söz konusu ağza Tacik ve Fars dillerinin etkisi ise, diğer taraftan diğer dillerden geçen sözlerin bu ağzın kendi fonetik kurallarına uymasındır.

Geri kalan geniş ünlülerin uzunluk kısalık bakımından özelliklerine ilişkin hususlar çok fazla değildir. Durum böyle olsa da bazı şeylerin görülmesi mümkündür.

Bilindiği üzere, Türkmen Türkçesinde uzun /e/ (/e:/) ünlüsüne, *ge:r* (< *geler*), *be:r^l* (< *berer*) gibi bir kısalma neticesinde meydana gelen bazı sözler dışında, asıl sözlerde çok fazla rastlanmamaktadır. Ersarı ağzındaki *e:ren* / *e:rin* (*erin*) sözünde /e/ sesinin uzun söylenmesi Gökleñ ağzında *se:v⁻²* (*söy-*) sözündeki gibi seyrek rastlanılan bir durumdur.

Bazı sözlerde /e/ ünlüsünün kısa söylenişi de görülmektedir:

herem (hare:m / hana), *derekti:r* (direktor), *nemes* (ne:mets)

Yuvarlak ünlülerden standart türde kısa işitilen /o/ sesi Ersarı ağzında tek tek birkaç sözde uzun söylenmektedir:

yo:lđaş (*yoldaş*), *yo:lbars* (*yolbars*), *go:n-* (*gon-*)

Benzer bir özellik Yomut, Gökleñ, Salır, Sarık gibi birkaç ağızda daha mevcuttur. Bu durum, yukarıdaki sözlerde asli uzunluğun korunmuş olduğunu, standart türde ve Teke ağzında ise kaybolmuş olduğunu göstermektedir.

Yuvarlak ünlülerden /ö/'nün kısa söylenmesi de tek tek birkaç sözde görülür:

bölök (bö:lek), *körök* (kö:rek)

- 1 N. K. Dimitriyev, Dolgiye glasniye v turkmenskom yazıke. "İssledovaniya po sravnitelnoy grammatike tyurkskih yazıkov", I, Fonetika, Moskva, 1955, 185 s.
- 2 G. Kulmanov, Nekotoriye fonetiçeskiye osobennosti geoklenskogo dialektı turkmenskogo yazıka, "Dil ve edebiyat institutınıñ işleri", Aşgabat, 1956, 32 s.

Bu tür bir durumu Yomut, Gökleñ, Salır ağızlarında da görmek mümkündür.

Dar ünlülerin arasında Ersarı ağzında düz ince /i/ sesinin uzun söylenmesine çok daha fazla rastlanmaktadır:

i:ñ govı (iñ govı), i:t / it (it), o:ndan bi:r³ (ondan bir), hä:zi:r (hä:zir), kempi:r (kempir)

Bunun gibi uzunluğun bazı morfolojik kategoriler ile ilişkili olanlarına da rastlanılır:

*Mını ten ana öven **güni:ñ** ertesi govı boıyo:r.*

*Govurra:k bolcok **yeri:m** altıncı birga:t.*

Bu durumu diğer bazı Türkmen ağızlarında da görmek mümkündür:

i:sle- (isle-), gi:zli:n (gizli:n), müñki:r (küñkür), mä:li:m (mä:lim) (Salır)

mugallı:m (mugallım), gi:zli:n (gizli:n), gi:zle- (gizle-) (Yomut)

kempi:r (kempir) (Sarık)

Yukarıda verilen örneklerden Ersarı ağzındaki *i:ñ, i:t, bi:r*; Salır ve Yomut ağızlarındaki *i:sle-, gi:zle-* sözlerindeki /i/ ünlüsünde asli uzunluk olması muhtemeldir.

Düz kalın /ı/ ünlüsünün uzun söylenişine de Ersarı ağzında rastlanmaktadır:

sı:p- (sıp-), galı:ñ (galıñ), boyı:nça (boyunça), ma:ni: (ma:ni), ka:ğı:z (kağız)

Bu durum başka birçok ağızda da görülür:

sağdı:n (sağdın), galı:ñ (galıñ) (Gökleñ)

ka:ğa:z (kağız), pı:çak (pıçak), yori:nca (yorunca) (Sarık)

Bunlardan başka da /u/, /ü/ yuvarlak ünlülerinin de standart türdekinden farklı olarak uzun söylenişine tek tük rastlanmaktadır:

Bu:rdalık (Burdalık), yörü:ñ (yörüñ)

Ünlülerin uzunluğu ya da kısalığı onların tür bakımından değişmesi ile de ilişkili olabilir, yani kapalı /e/ sesinin /ä/ sesine gelişmesi ile uzaması gibi:

üykä:n (öyken), bilä:n (bilen), tä:kçe (tekce), hä:pbik (hepbik), tä:lä:r (telä:r)

Bunun tersine standart türdeki uzun açık /ä/’nin, kısa kapalı /e/ sesiyle telaffuz edildiği örnekler de vardır:

a:damgerçilik (adamkä:rçilik), zeger (zergä:r), çerimger (gönçi ussa), çeyrek (çä:ryek), çeynek (çä:ynek)

Bunun gibi, geniş ünlülerin dar ünlülere geliştiği durumlarda da uzunluk görülür:

garı:dım (garradım), daşı:dık (daşadık), üvrü:meli (üvremeli), gelmi:cek

3 Bu sözdeki ünlü ancak söz dizimi içerisinde bulunduğu zaman uzun söylenir.

(*gelmecek*), *okı:cak* (*okacak*)

Bu gibi özelliklere diğer bazı Türkmen ağızlarında da rastlanmaktadır.

II.

Buraya kadar kısa ve uzun ünlülerin birbirlerinin yerine kullanılışlarına yer verildi. Şimdi bazı uzun ünlülerin meydana gelişini gözden geçirelim.

Ersarı ağızında asli uzunluklardan (Eski Türkçe uzunluklar) başka, uzun ünlüler iki ünlü arasında bir ünsüzün düşmesi ve iki ünlünün birleşmesi neticesinde meydana gelebilir.⁴

Standart türde ve ağızlarda genel olarak görülen ikincil uzunluklardan başka Ersarı ağızında genel kaide boyunca uzun ünlülerin meydana gelmesinde bazı özelliklere rastlamak mümkündür.

İki ünlünün arasında /y/'nin düşmesi ile uzun ünlülerin meydana geliş:

/ö:/

bö:rde < *bu yerde*, *şö:rde* < *şu yerde*, *ö:rde* < *o(l) yerde*

/u:/

bu:l < *bu yıl*, *şu:l* < *şu yıl*

/i:/, /ı:/

di:r < *diyer*, *nä:di:n* < *nä:deyin*, *gi:m* < *geyim*, *çıkı:nmı* < *çıkayınmı*

/h/ ünsüzünün düşmesi ile /a:/, /ä:/ uzun ünlülerinin meydana geliş:

ona:m < *onu hem*, *atasa:m* < *atası hem*, *ikisä:m* < *ikisi hem*, *bizlerdä:m* < *biz(ler) de hem*

/v/ ünsüzünün düşmesi neticesinde uzun /o:/, /u:/ yuvarlak ünlülerinin meydana geliş:

to:k (*tovuk*), *su:l-* (*sovl-*)

Ünlü seslerin arkasından ünsüzlerin düşmesi neticesinde de uzun ünlüler meydana gelirler. Ersarı ağızında /h/ ünsüzünün düşmesi ile önündeki /ö/, /a/ ünlüleri uzar:

Zö:re (*Zöhre*), *şö:la:t* / *şöhla:t* (*Ersarılarda yemek adı*), *tö:met* (*töhmet*), *pa:na* (*pahna*)

/y/ ünsüzünün düşmesi ile önündeki düz kapalı /e/ sesi uzun yuvarlak /ö:/ ünlüsüne gelişir:

bö:düp < *beydip*, *şö:düp* < *şeydip*, *ö:düp* < *eydip*, *bö:le* < *beyle*, *şö:le* < *şeyle*, *ö:le* < *eyle*, *şö:diydi* < *şeydiydi*

/o/ ünlüsünün ince /ö/ sesine geçip uzaması da az çok rastlanan bir durumdur:

4 N. K. Dimitriyev, Vtoričniye dolgoti v tyurkskih yazıkah. "İssledovaniya po sravnitelnoy grammatike tyurkskih yazıkov", I, Fonetika, Moskva, 1955, 198 s.

gö:ver < goyber

/g/ ünsüzünün düşmesi ile de bazı ünlü uzunlukları meydana gelir:

cu:la- (cugla-), bi: (beg)

Bunlardan başka da ünlü ile ünsüzün yerlerini değişmesi (metateza) neticesinde bazı ünlüler uzar:

i:yirdim (yitirdim), i:yti (yiti), i:yirik (yirik)

Ünlü seslerin uzamasının yine bir yolu çeşitli duygularla (emfaza) ilişkilidir, yani bir sözün vurgulanarak söylenmesinde veya anlamının güçlendirilmek istenmesinde, bu şekilde birine hitaben konuşulduğunda bu sözlerin belli bir ünlüsü uzun söylenir:

*Şö:düp ana **gezi:p** yöryo:rdık, perva:yımız yo:k.*

***Annageldi:**, şo:yörrä:kki suvda ba:lık köp ekeni.*

O:v**, a:leykim **o:v**, kalay, Süyün, **gurgunme:

Görüldüğü üzere, Ersarı ağzında bazı sözlerde standart türde kısa işitilen ünlüler uzun, uzun işitilen ünlüler ise kısa söylenmektedir. Bundan başka da Ersarı ağzı bir ünsüzün düşmesi neticesinde meydana gelen ikincil uzunluklar açısından da zengindir. Ayrıca standart türde bazı sözlerde önemini kaybeden asli uzunluklar da bu ağzda korunmuştur.